

Մարիետա ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ «ՈՒՍՏԱ ԿԱՐՈ» ՎԵՊԻ ԼԵԶՎԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ *

Ավետիք Իսահակյանի գեղարվեստական լեզուն՝ ընդհանրապես և «Ուստա Կարո» վեպի լեզուն՝ առանձնապես արժևորվում են ժամանակակից գրական արևելահայերենի նորմավորման ու մշակման ուրույն ճանապարհի խորքի վրա, բնութագրվում լեզվի զարգացման գործընթացի մեջ գոյակցող տարբեր ուղղություններին բնորոշ լեզվական իրակությունների հմուտ գուգորդումներով, նաև իրեն՝ Վարպետին, հատկորեն բնորոշ՝ ասելիքով պայմանավորված լեզվառճական առանձնահատկություններով: Մա ճիշտ է ընդհանրապես, սակայն «Ուստա Կարո» վեպի լեզուն գնահատելիս շահեկան կլինի դիմել նաև նրա ժանրային յուրահատկություններին: Գրականագետ Գ.Հովհաննիսյանը, խոսելով վեպի մասին, նշում է, թե ««Ուստա Կարոն» միանգամայն ինքնատիպ երևույթ է Իսահակյանի ժառանգության մեջ, որն առանձնանում է ամենից առաջ հայրենի աշխարհի և ժողովրդի նկարագրի, ավանդական վարք ու բարքի ու սովորույթների հանգամանակից նկարագրությամբ»¹:

Իսկ սա նշանակում է ժողովրդի տարբեր խավերի և նրանց ներկայացուցիչների կերպարներ՝ բնորոշ լեզվամտածողությամբ, բառ ու բանով, բանավոր խոսքին հաստուկ լեզվական միջոցներով: Այս դեպքում ժանրային առանձնահատկությունը պայմանավորում է լեզվական որակ:

Իսահակյանի մտահղացմամբ վեպը պիտի լիներ «հայ ժողովրդի զգացմունքների, ձգտումների, երազանքների, տառապանքների էպոպեան՝ մանավանդ հանուն ազգային անկախության մղվող պայքարի»²: «Էպոպեա» եզրույթի նոր ընկալմամբ, իրոք, «Ուստա Կարոն» կարելի է էպոպեա համարել, հատկապես եթե նկատի առնենք դեպքերի ընդգրկման ժամանակաշրջանը՝ 19-րդ դարի 90-ական թվականներից մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը և խորհրդային կարգերի հաստատումը Հայաստանում:

Գրականագիտական բառարանում կարդում ենք. «Վեպ-էպոպեան արտացոլում է պատկերվող դարաշրջանի իրադարձությունները, հանդես է բերում բարդ հարաբերությունների մեջ գտնվող մեծաքանակ կերպարներ»³:

Իսահակյանը վեպն սկսել է գրել 1910թ. ապրիլի 21-ից և աշխատել է տենդագին ոգևորությամբ: Վ.Աբովյանին (1910, մարտի 22, ապրիլի 5, մայիսի 2) և Գ.Լևոնյանին (1913, մայիսի 30) ուղղված նամակներից տեղեկանում ենք, որ Վարպետին չի գոհացրել ստեղծածը, և քսանական թվականների կեսերին մեծ լարու-

* Հոդվածն իրրել գեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2013թ. հոկտեմբերի 4-6-ը կայացած «Պատմամշակութային ժառանգություն և արդիականություն» միջազգային գիտաժողովում:

¹ Հովհաննիսյան Գ., Ավետիք Իսահակյան, Եր., 1975, էջ 199:

² Իսահակյան Ավ., Երկերի ժողովածու վեց հատորով, Եր., հ. 4, էջ 490:

³ Ջրբաշյան Էր., Մախչանյան Հ., Գրականագիտական բառարան, Եր., 1972, էջ 115-116:

մով աշխատել է այդ ուղղությամբ. «Ես դժգոհ եմ եղածից... Ես նորից եմ գրում այն, 1000 էջ նորից եմ գրելու: Բայց պետք է լինել Ուստա Կարոյի միջավայրում, տեսնել, ստուգել նորից տիպերն ու պատկերները, երկիրն ու օդը, բարբառները...» (տե՛ս 2-րդ հղումը): Ակնհայտ է, որ Վարպետն իր «մտածումների», իր «տեսիլի» իրականացման հարցում կարևոր է համարում լեզուն, այդ թվում նաև բարբառները: Բարբառային բառերին ու ձևերին Իսահակյանը դիմում է միջավայրի ու կերպարների իրապաշտականությունն ապահովելու, բնական միջավայր և համապատասխան բնավորություններ կերտելու, համապատասխան լեզվական մթնոլորտ ստեղծելու նպատակով:

Իսահակյանի արվեստի կարևորագույն առանձնահատկություններից մեկը՝ ժողովրդայնությունը, ապահովված է նախ՝ ժողովրդական լեզվամտածողության խոր զգացողությամբ: Ժողովրդայնությանը նպաստել են դարձվածքները, համագործածական հասարակ բառերի փոխաբերացումները, բարբառային բառերի և ձևերի գործածությունները, առած-ասացվածքների և այլ միջոցների տեղին կիրառությունները: Այդ միջոցներից Իսահակյանը հատկապես օգտվել է ամենատարբեր խավերի պատկանող հերոսների կերպարներն իրենց բնորոշ բնավորության գծերով կերտելու, տիպականացնելու համար: Վեպի մասին խոսելիս ուսումնասիրողներն այն ինչ-որ իմաստով ինքնակենսագրական են համարում՝ նկատելով, որ Ուստա Կարոյի բերանով Վարպետն «արտահայտում է պատվի ու արդարության, սիրո և մարդասիրության սեփական ըմբռումները, պարզում ու պարզաբանում ճաշակած ցավերն ու դառնությունները»⁴, այլև իմաստուն հայացք նետում ժողովրդի կենցաղի և հոգեբանության ծայրերին: Ուշագրավ է գրողի դիմումը բնության հավերժական երևույթներին, ինչպես հավասարը հավասարին: Աստղալից երկնքի տակ զրուցելիս Ուստան Հարութին ասում է.

- Մարդ, գոյա մի գիշեր էդոնց մեկի տեղն ըլնի, մեկ պստիկ աստղ ու վերենն աշխարքին նայե, ամեն գեղ ու քաղաք, երդիկներեն ու պատուհաններեն ներս, ինչեր կտեսնի, իմաստուն կդառնա (428): Նկատելի են ժողովրդական մտածողության լեզվամիջոցների հմուտ իրացումները բնական, կենդանի խոսք ստեղծելու համար: Ուստայի և Հարութի զրույցը հիշեցնում է ժողովրդական ասք, բանահյուսական նմուշ, որի հեղինակը, դժվար է ասել, ժողովրդ էրդն է, թե՞ նրա ուսյալ զավակը, որ իր աշխարհընկալումը ներկայացնում է շատ տեսանելի, բոլորի համար հասկանալի, ծանոթ առարկաների ու միջավայրի երևույթների բանաստեղծականացմամբ: Հերոսների, տվյալ դեպքում՝ հեղինակ-հերոսի և Հարութի հոգեվիճակին համահունչ են բառագործածությունները. «Բայաթու պես անուշ գիշեր էր...» (428):

Համեմատության եզրը՝ բայաթին, արդեն բաց է անում աշխարհների ու ժողովուրդների մշակույթին ու կենցաղին, մարդկային հոգիներին քաջատեղյակ Ուստայի ներաշխարհը. նաև Արևելքն ենք զգում: Զրույցի միջոցով աստիճանաբար բացվում են մարդկային կյանքի բոլոր շերտերը՝ համապատասխան լեզվատարրերի շնորհալի գործածություններով, որոնք տարբեր են և նույնարժեք: Վեպի գլուխներից մեկում գյուղացիները Ուստա Կարոյի մասին ասում են. «Ուստան

⁴ Հովհաննիսյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 205:

նմանը չունեցող խոսքաշեն մարդ է», ապա՝ «Ուստան շատ տեղեր թափառելով, բնականաբար, իր լեզվի մեջ թափանցել էին զանազան գավառներից որոշ տարրեր, ձևեր ու ոճեր, որով նրա խոսած լեզուն տարբեր բարբառներից մի տեսակ խառնուրդ էր դարձել» (224):

Վեպի ժանրի պահանջով և հեղինակային նպատակադրման իրականացման ձգտումով Բսահակյանը վարպետորեն կատարել է գրական հայերենի, խոսակցական լեզվի, բարբառների տարրերի, ապա գրաբարյան իրակությունների, նաև ժողովրդի կատարած բանավոր փոխառությունների գուգորդումներ:

Բոլորին է հայտնի, որ բարբառային բառերին հեղինակները դիմում են ժողովրդական տարերքին հարազատ մնալու, խոսքին կենդանություն, բնականություն հաղորդելու համար: Մ.Մելքոնյանն այդ առիթով գրում է. «Հասկացությունը սեղմ, ճշտորեն ու ժողովրդական մտածողությանը հարազատ ոգով արտահայտելու շնորհիվ այսպիսի բառերն ավելի են հարազատանում և նպաստում գրական լեզվի բառապաշարի հարստացմանը»⁵:

Այսինքն՝ Բսահակյանը ոչ միայն գործադրում է մայրենի լեզուն, այլև հարստացնում է նրա զանձարանը, մյուս կողմից՝ օգտվելով մայրենի բարբառի (և ընդհանրապես բարբառների) բառերից՝ դրանք ծառայեցնում է կերպավորման արվեստին, կերպարների խոսքի տիպականացմանը: Բերենք մի քանի բնորոշ օրինակ. «աստված» բառը տարբեր հերոսների շուրթերին հնչում է այսպես՝ Ուստային ուղեկցող և փոքր-ինչ «բարեկրթված» Փիլոս. «Աստված ամեն մարդու սրտով իրան կուտա» (240), «Ասպած է դրկե էդոնց մեր հայի ռխն առնելու համար» (334)՝ գյուղացիներից մեկը, այլ բարբառակիր՝ աստուծ, հոգևորականների շուրթերին՝ տյառն, արարիչ և այլն, կամ՝ երկար-երկայն-երկան-երկեն տարբերակները գործածված օրինակներում անպայման ընդգծված ոճական արժեք ունեն. Զրուցակիցներից մեկը մաղթում է «երկար կյանք», մյուսը՝ «երկեն արև», Ուստան՝ «երկան», մինչդեռ հրաշք աղջկա մազերը «ջրի պես երկայն էին» (էջեր 175, 178, 179):

Հայտնի է, որ հաճախ բարբառային բառերը գործածվում են որպես գրական համարժեքը չունեցող եզակի ձև: Այսպիսի գործածությունները, անշուշտ, ոճական նշանակությամբ չեն օժտված. դրանք անհրաժեշտ գործածություններ են և ավելի շատ ծառայում են խոսքի ճշտությանը, ինչպես՝ «...», մի խոսքով չարածձիություններ, ծիծաղել և զվարճանալ և մանավանդ այսօր, այս անգամ, որ *մոնթաթող էր*» (302): «Ազատ տալու» գաղափարը արտահայտված է նշված բառով: Այդպես էլ՝ բանթող բառում՝ «աշխատանքի ավարտ», նաև *բանտեղ*՝ «աշխատավայր» նշանակությամբ և այլն: Այդպիսի բառեր են *ցավկոտոր* (աչքեր) (176), *մեջքակոտոր* (451), *պարքաշ* (322), *բանգետ* (մարդ 220), *գիտնակ* (241): Այդպիսիք են նաև *արունքտեր*, *խոսվրտուք*, *դեղապտի*, *փրփնջոտել*, *արունբերան*, *գոլխրել* և այլն:

Բարբառային-խոսակցական բառաշերտին պատկանող շատ բառեր, որոնք մեծ արվեստով գործածել է Վարպետը, այսօր արդեն գրեթե գործածական չեն և ներկայացնում են բարբառի՝ վեպի ընդգրկման ժամանակաշրջանի պատկերը: Այդպիսիք են *իշխնալ*, *ցվիք*, *նամարդ*, *կնիկ արմատ*, *տեղոցտեղ*, *մերեմեր*, *օխտը*,

⁵ Մելքոնյան Մ., *Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984, էջ 118:*

դորթ, հնճարել, զիփո, զվոնել, բլղուրել, նեղսրտել, շենլիք (275), մեղդնել (192) բառերը: Նշված բառերն արտահայտում են ժողովրդի բանավոր լեզվամտածողության շնորհքը և բանահյուսական ձիրքը: Նույն տրամաբանությամբ երբեմն նեղ բարբառային բառերի հաճախադեպ գործածություններ են նկատվում, և դրանք հատկապես իբրև բացասական վերաբերմունքի արտահայտման միջոցներ, ինչպես՝ «Տո՛, անսպեռ, խեղճը քիչ մնաց անոթու մեռներ» (304), «- Չոզկիս, քավոր, ինձի թոնիրն էիր քցե» (270), «Տո՛ հշոտ, դու զիտես, թե Սոնան քեզ համար է պարում, խելքիդ քշա արա» (322), կամ Արցախի բարբառի ծավալուն գործածությունը: «Ակոռա Տեր Մաթոսը և Խաչավոր Ադամ Ամին» գլխի վերջում «Եկ մյառջ գյանք, լոք տանք, թա հյուր գոխ կջարդվի...» (369):

Ճիշտ է դիտարկումը, թե «կերպարի տիպականացումը, լեզվական անհատականացումը բավական դժվար հնար է և գրողից պահանջում է լեզուն զգալու, տիպականը, բնորոշը գտնելու, մարդկանց մտածելակերպին ու հոգեբանությանը համահունչ դարձնելու կարողություն, գրական վարպետություն, կենսափորձ»⁶:

Այդ նշված բնորոշ տարրերից է օտար բառերի քաջահմուտ գործածությունը վեպի լեզվում, որով Վարպետը ոճավորել է հերոսներից յուրաքանչյուրի խոսքը՝ ըստ սոցիալական պատկանելության, ըստ անհատական լեզվամտածողության, նաև ըստ լեզվի զարգացման տվյալ ժամանակաշրջանի վիճակի:

Այսպես՝ գեղջկուհու խոսքում «դայֆա» բառը բնական է հնչում և պարզապես փոխարինելի չէ. «Քեռեկինս մե շալ ուներ... գունը դայֆայի, վրան կաս-կասալուտ նիշաններ...» (273): Հաջորդ օրինակում արդեն նկարագրվող միջավայրի և ազգային պատկանելության պահանջով են գործածվել օտար բառեր «..... Լսող-կատարողները կերթան մեր դրախտն ու իրանց ջեննաթը, չկատարողները կերթան մերոնց դժոխքն ու իրենց ջեհնեմը» (345): Այդպես նաև *բայաթի, յալլա, դարդ, շուրուր* (373), *շեյխ, չայդան, լոխման* և այլն:

«Գյումրեցի կապիտան Ղազարը» գլխում, կերտելով հին զինվոր Ղազարի կերպարը, որը կիսաիրական-կիսաէպոսային է, Իսահակյանը «տեղին և շնորհքով» գործածել է ռուսերենից ժողովրդի կատարած բազմաթիվ փոխառություններ, որոնցով անհատականացրել է կերպարները և ստեղծել նրանց միջավայրի տիպական պատկերներ, ինչպես՝ «Լազրը մտանք-չմտանք՝ նամեստնիկի ծառաները՝ թթված դեմքերով, եկան առաջներս կտրեցին...» (407): Այդպես էլ *բուտիլկա, սամովար, ստական, ինզլիշ, ֆրանցուզ, պոլկ, կավկազսկի, կազարմա*: Գեղարվեստական խոսքի պահանջից ելնելով և ասելիքով պայմանավորված՝ գործածված են նաև գրաբարյան բառեր, քերականական որոշ իրողություններ և բաղարկություններ, ինչպես՝ հոգևոր դասի ներկայացուցիչների խոսքում. «Նորածինը բախտավոր եղիցի...» (358) նաև՝ *նախնյաց, գրոց, անցավորաց, աստեղց* (242), *տեղոք, տիեզերաց, մեղաց* կամ *հարուցանել, տրտմեցելոց, հարյավ, մոռասցին, հարզևոր* (179), *դարևոր* (184), *երևույթ* (469) և այլն:

Վարպետը մտքերն արտահայտելու համար նաև նոր բառեր է կազմել, ինչպես՝ «Կայծակը նրա այս մեծխոսիկությունը նույնպես վերագրեց զինուն» (186):

⁶ Հարությունյան Հ., Գեղարվեստական խոսք, Եր., 1986, էջ 272:

Ածանցների բառակազմական նշանակությունը Վարպետը հմտորեն է գործածել համապատասխան երանգավորում հաղորդելու համար: Այդպես ահռիկ (երագ), գոնչուն, ժածուն, աշխարհանցում, գտնունք, փոթորունք և այլ բառերում:

Կան իմաստային տեսակներից դիպուկ նորակազմություններ, ինչպես՝ *աշխարհածուռ*, *աշխարք-արարատ*, *աշխարհածած-կոտորում*, *բաժակախոս*, *գլուխ-վարպետ*, *արնածեռ*, *հազարարհեստ*, *արնավարթ*, *հնութ-բնութ*, *զվարթ-բամբառակ*, *ուրվանայ* և այլն: Երկրաշարժի կործանարար էությունը լիովին բացահայտում է «*աշխարհածած-կոտորում*» (359) բառը, որը հիշեցնում է 1926 թվականի երկրաշարժի առիթով ժողովրդի հորինած երգերը. «Ժամը վեցին ժածքը ելավ, Գյումրին ավիրեց»: Վեպի լեզվում կան նաև ոչ այնքան հաջողված նորակազմ բառեր: Այդպիսիք են, օրինակ, *ներսաշուրջ*, *համապաշտ*, *օրթե*, *օրթեություն* դիպվածային բառերը:

Վարպետը մի առիթով գրել է. «Իմ դեռ կիսավարտ վեպ-էպոս «Ուստա Կարոն» նույնպես իր մեջ կրում է ֆոլկլորի շատ տարրեր»⁷: Այս իմաստով բնորոշ է հարյուրավոր դարձվածքների դիպուկ գործածությունը իր «վեպ-էպոսում» ընդգրկված տարածքների ու ժամանակների, ժողովուրդների հոգեբանությունը, մարդկանց նիստուկացը, կենսափիլիսոփայությունն արտահայտելու համար: Յուրաքանչյուր գործածությամբ դրսևորվում են Վարպետի գիտակցությունը, իմացությունը, այլև ժողովրդական-ազգայինի բացառիկ անվրեպ զգացողությունը, ինչպես՝ «*Մեկ քարվանդ ճոթը բաց*» (428) զարմանալիորեն սեղմ այլաբանությամբ արտահայտվում են և՛ ունկնդիրների հիացումը Ուստայի պատմություններով, և՛ Ուստայի զրույցների իմաստուն դասերը, և՛ ասելու, պատմելու վարպետությունը և այլն: Այդպիսի հարյուրավոր ու հարյուրավոր դարձվածքներ կարելի է վկայակոչել՝ ամենատարբեր հարիմաստներով՝ *ականջս բերանդ է, ականջ չկախեց* (428), *քարվանդ գլուխը ել, խոսքիս կատա՛րն առ*, «*Թևս բռնողն ո՞վ է, ծովեր կրակեմ*», կամ մեկ-երկու տողում տարողունակ դարձվածքները ծառայում են կերպավորմանը՝ (հարսը) «*ջրի է*», ողորմած «*փեշը բացել է*», եկողին «*ծարավ հետ չի դարձնե*» (426) և այլն: Բազմաթիվ են անիծական և բարեմաղթական դարձվածքները, հուզական, հորդորական խոսք-դարձվածքները⁸, որոնցով Բսահակյանը ոչ միայն ապահովել է ժողովրդի շունչն ու ոգու արտահայտությունը, այլև ստեղծել է կյանքի իրական պատկերներ և կենդանի բնավորություններ՝ *աղբատի օրոցքը կոտրի* (189), *բերանս ծովի, ձգեն դուրս գալ, վարդապետի լեզու թափել, դավուլի երկու երեսը զարկել, շեն մնա օջախը, մեկ նալին տալ, մեկ մեխին, սրտի ականջ, երկինք ու գետին իրար խառնել, խելքը ջրի հետ երթալ*. «*Ես քեզի չեի՞ ասի՝ խելքը ջրի հետ կերթա*» (453), նաև *սրտի մեջ շուն ռոնալ, գետնին գերի լինել, միտքը փստրել, (Ուստայի) կողմը տաշել, տնակոյի կնիկ* (270) և այլն:

Ժողովրդական լեզվամտածողության կարևոր բաղադրիչներ են հարադիր բառերը, որոնք օժտված են ոչ միայն խոսքին կենդանի թրթիռ հաղորդելու առանձնահատկությամբ, այլև պատկերավորությամբ, արտահայտչականությամբ:

⁷ *Բսահակյան Ավ.*, *Երկերի ժողովածու վեց հատորով*, հ. 5, էջ 198:

⁸ *Բեդիրյան Պ.*, *Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն*, Եր., 1973, էջ 63:

Վեպի ժանրը ենթադրում է հարադիր բառերի հաճախադեպ գործածություն՝ հասկապես հերոսների կերպարներն անհատականացնելու միտումով: Շատ են համագործածական հարադիրները, որոնք թվում՝ նաև դարձվածաբանական արժեք ունեցող, կան Բասահյանի մտածողության ծիրով պայմանավորված հարադիր կազմություններ, որոնք օժտված են խոսքին բազմազան իմաստներ և երանգներ հաղորդելու առանձնահատկությամբ: Բերենք մի քանի օրինակ՝ *ցնծին տալ* (*Կանաչ արտերը ցնծին էին տալիս*) (190), «*Էդ տեսակ սուտը մեր գյուղացոց քովն է, որ կեղծ վկայություն կենեն, սուտ երդում կուտեն*» (431) և այլն: Արտահայտչական արժեքով են օժտված *խաղք լինել* (185), *թև մտնել* (188), *նշանց տալ* (200), *նորել-նորոզել* (203), *խելքի գալ* (207), *սիրտը նեղվել* (207) և այլ բարդություններ: Այդպես էլ Օրթե Հարութի խոսքում «... օրթե *սքուկ գայի*, հեռուն կանգնեի, էնոնց մարդկանց *ժիժի գայի*» կամ *սյին-նային* գայի (429) և այլն: Ժողովրդական լեզվի և Բասահյանի լեզվամտածողության լավագույն նմուշներ են նաև *արարատ-աշխարք* (220), *ուշն ու ուրուշ* (367), *հիմիկ ու հիմիկ* (425), *սաղ ու հացկեր* (248), *քթիվ էնել* (232), *փարտել-անցնել* (283), *էրանի տալ* (էրնել - 320), *ալուլ-բալուլ* (304), *խաչ-կասպ, առակ-պատակ* (310), *օթևան-այլան* (197), *ծուխն ու խումը* (406), *փորձ ու հնուտ* (211), *նմին-նմին* (283), *հնութ-բնութ* (347), *եքքի բերել* (291), *ակը տալ* (257), *մարմնակորուս ու կորուս* (281), *կլափի տալ* (306), *շնորհքով-հնճարքով* (227), *ցուցանք դուրս գալ* (257), *անցուք-մոռցուք էնել* (272), *տնագ գալ* (289) և այլն:

Դարձվածքների, հարադիր բառերի կողքին հետաքրքիր զուգորդումներ են բառերի կարճ (երբեմն արմատական) ձևերի գործածությունները, որոնք անսովորության, բառի արտասանության նորաձայնության տպավորություն են ստեղծում, ինչպես՝ *փորձ մարդ* (223), *գորք* (գորություն) *ունենալ* (282), *Աստծո դրուք* (281), *խում* (*խումերդ ի նչ էր, որ բլբուլ դարձար*) (301), *բունք* (319), *բամբասներ* (276) և այլն: Շատ են բայերի կարճ ձևերի գործածությունները, որոնցով և՛ անցյալի, և՛ անսովորության երանգ է հաղորդվում խոսքին, ինչպես՝ *նորվել, մոքել* (187), *ծափել* (295), *պտղել* (300), *նշալել* (287): «*Սակայն ինքն իր փոքրիկ թափառումների մեջ ունել էր բավական երգ ու զրույց*» (233): Այդ նույն նպատակին ծառայում են բայարմատներից կազմված վերացական գոյականների գործածությունները, ինչպես՝ *ասումներ* (229), *ծփումը* (272), *գարմացում* (294), կամ «*Օրհնած է Ուստայի ձեռքը, շինածը քանդում չունի*» (228): «*Մեր գեղի տանուտերը էդ գտնուկքի մասին քաղաք գրեց*», *սպջանքի սարսուտ* (359), այդպես էլ «*Մալխազ աղան մեծ կոչունք է տալիս*» (392), «*Կանգնեց սպասին*» (396) և այլն:

Մայր ժողովրդի կյանքն ու առօրյան, ձգտումներն ու երազանքները գրականության վերածած մեծ գրողը նրա խոսք ու զրույցի բնական, հարազատ մթնոլորտն ապահովելու բազմաթիվ միջոցների շարքում, իհարկե, գործածել է նաև բարբառին (և բարբառներին) հատուկ քերականական ձևեր՝ մեծացնելով խոսքի ժողովրդայնությունը: Դրանք հիմնականում սեռական և բացառական հոլովների բարբառային կազմություններ են, այլև բարբառային հրամայականի, համադրական կազմությամբ սահմանական ներկայի հաճախադեպ գործածություն-

ներ, նաև այլ քերականական իրականություններ. «... Չես կրնա իմանա, էշերն են իրանց տիրոջներեն սորվեր էր կամապաշտ բնույթը, թե տերերն են իշերեն սորվեր... էդոնք որ կողքի ըկնին, օխթը լուծ գոմեշ լծես, իրանց տեղերեն չես կրնա ժածել» (368) կամ՝ «... Ամառվան կեսօրին արևը սուտ կհանեն, էն գլխեն պտի իմանաս, որ սարերու ձուներ սև դուրս պտի գա»: Այդպես էլ՝ *ահու, վախու, Կավկավու* (օձեր), *Հարաշու* (195), *ամոթու* (251) և այլն, հոգնակի կազմության և դիմաման բարբառային-խոսակցական ձևեր, ինչպես՝ *եզրներ* (175), *ախպրտիք* (177), *գեղացիք-գեղացոց* (182), նաև *Տոնտ ամի, Ներսես քեհա* (178), *Փիլոս ախպար* (179), *սանհեր Մացակ* (179) և այլն:

Ժողովրդի լեզվամտածությունը, նրա կենսափիլիսոփայությունը, սոցիալական-կենցաղային հարաբերությունները, գիտակցական, մտավոր կարողությունները, բարոյական ըմբռումները հրաշալիորեն խտացված են առածներում, ասացվածքներում, սեղմ, դիպուկ խոսքերում: Վերջիններս զարմանալի վարպետությամբ գործածել է Բասահայանը հերոսների խոսքում՝ յուրաքանչյուրին հատուկ կամ խոսքի նյութին բնորոշ կիրառություններով տիպականացնելով կերպարներ, արտահայտելով իրեն հետաքրքրող տրամադրությունը: Բերենք օրինակ՝ «... Բախտն է աշխարքիս կառավարողը. էսօր իշխան ես, վաղը՝ հող ու մոխիր, երեկ անունդ չգիտեին, էսօր մատով ցույց կուտան քեզի, էսօր դուռդ հազար մարդ հաց կուտե, էգուց դու հացի կարոտ ես» (213): Կյանքի պարզ ու ճշմարտացի բանաձևումն է, իմաստուն խոսքի, ժողովրդի հակիրճ մտածողության օրինակ, որը դարավոր կենսափորձից է ծնվել:

Հակիրճ է Աբրո ամին բնութագրում ծերանալու դառնությունը. «...ա՛խ, ծերություն, չար գերություն... Կյանքն որ երկննա, համն կանցնի»... (281): Ներգործուն է առածը, որն ուժգնանում է հակադրության գործածությամբ՝ «Ցավերս՝ երկար, խնդումներս՝ կարճ...»: Կամ ծերունիների զրույցից ազդված Ուստան մտաբերում է քրդերի խոսքը. «Մեռնել էղներ, ա՛խ ծերություն չեղներ»: Չափական ու նույնահունչ բառերով կազմված խոսքերի գործածությամբ Բասահայանը կենդանի թրթռո, ռիթմ է հաղորդել խոսքին, մեծացրել նրա ուժը, բնականությունը: Նույն նպատակով գործածել է նաև ժողովրդի մարդկանց բառախաղերը. Ուստան «յապոններու, էր հոպպոններու» մասին ասում է. «... էդոնք թիզ ու կես - գետնի բզեզ» կամ՝ ծխախոտ հյուրասիրելով՝ «Քաշե՛ք, քեֆերո՛ւղ աշեր» (334) և այլն:

Վարպետն իրավացի է, թե «Մերը մարդու պզտիկ աստված կդարձնե» (382), ուստի ինքն էլ այդ սիրով լեզու և գրականություն է արարում հավասարապես, միշտ այդ սիրով է ձեռքը վերցրել գրիչը և իրավունք տվել մեր մեծ գրագետներից մեկին՝ Ն.Աղբալյանին, ասելու. «Մեր լեզուն մի գենք է հեղինակի ձեռքին, որ նա կարողանում է վարժ ու թեթև գործածել, բայց ամենագլխավորը այն է, որ Բասահայանը թափանցել է մեր լեզվի ոգու ներսը, այն աստիճան հայերեն է գրում, որ մեր՝ կիսահայ լեզվին սովոր ականջին երբեմն խորթ են հնչում նրա դարձվածքներն ու արտահայտությունները»⁹:

⁹ Բասահայան Ավիկ, Ավետիք Բասահայան (գիտական կենսագրություն), Եր., 2000, էջ 431:

СВОЕОБРАЗИЕ РОМАНА АВЕТИКА ИСААКЯНА "УСТА КАРО"

*Резюме**М. Хачатрян*

В статье рассматриваются языково-стилистические особенности романа.

Исследование проводится с одной стороны раскрытием общего процесса нормирования, обработки и усовершенствования современного литературного восточно-армянского языка, а также сосуществующих в этом процессе направлений и подходов, с другой стороны – специфичных языковых особенностей Исаакяна, с помощью которых совместно с другими великими армянскими поэтами армянская классическая литература достигла нового уровня.

Сам Исаакян считал свой роман "эпопеей чувств, стремлений, мечтаний, страданий армянского народа, особенно в борьбе за национальную независимость".

По требованию жанра романа и стремлением осуществления авторской идеи, Исаакян мастерски сочетал литературный армянский язык, разговорную речь, элементы диалекта, а также древнеармянский язык. Эти формы имеются во всех языковых уровнях: лексике, грамматических формах, выразительных средствах, присущих народному мышлению фразеологизмах, благословениях, пожеланиях, проклятиях, крылатых словах, кратких выражениях, а также в неологизмах, древнеармянских контаминациях.

Во всем этом чувствуется наличие печати индивидуальности, высокой языковой культуры великого поэта.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Խաչատրյան Մարիետա Շոյայի – ք.գ.թ., դոցենտ, Մ.Նալբանդյանի անվ.

ԳՊՄԻ հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչ, avetisyan69@gmail.com